

HAKİKAT, GERÇEK ve GERÇEKLİK

Gerçekliğin Ötesine Yolculuk: Hakikatin ve Gerçeğin Sınırları

Emrah BOZKURT

Mayıs 2025

Özet

Bu makale; “*hakikat, gerçek ve gerçeklik*” kavramlarını etimolojik, ontolojik ve epistemolojik düzeylerde ele alarak aralarındaki farkları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Hakikat, mutlak, evrensel ve değişmez olanı temsil ederken; gerçek, belirli bir bağlamda deneyimlenebilir olanı; gerçeklik ise bireyin zihinsel yapıları tarafından inşa edilen göreceli algıları ifade eder. Hakikat, insan aklının doğrudan erişemeyeceği aşkın bir düzlemde bulunur ve ancak Tanrı ile ilişkilendirilebilecek mutlak bir varoluşa işaret eder. Gerçek ise duyularla algılanan ve fenomenal düzlemde var olan ancak bağlama göre değişebilen bir düzlemde konumlanır. Gerçeklik ise öznel zihinsel modellerle inşa edilen, geçici ve çoğulcu bir bilgi sistemidir. Bu bağlamda insanın bilgiyle kurduğu ilişki mutlak doğrulara ulaşmaktan çok yorumlayıcı süreçler aracılığıyla gerçekliği modelleme çabasıdır.

Anahtar Kelimeler: Metafizik, Felsefe, Hakikat, Gerçek, Gerçeklik, Ontoloji, Epistemoloji, Fenomenoloji, Paradigma, Zihin, Tanrı, Nesnel, Öznel, Objektif, Subjektif, Bilgi Teorisi

Giriş

İnsan zihni, varlığı anlama çabasında tarih boyunca birçok kavram üretmiş ve bu kavramlar üzerinden hakikate yaklaşmaya çalışmıştır. Bu kavramlardan bazıları, sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da aslında oldukça farklı düzlemlere işaret eder: “*hakikat, gerçek ve gerçeklik*”. Her biri, bilginin kaynağına, sınırlarına ve doğasına dair farklı yaklaşımlar sunar. Bu ayrımlar, yalnızca kavramsal değil; aynı zamanda ontolojik, epistemolojik ve fenomenolojik düzeylerde de belirginleşir. Bu nedenle, varlığı, bilgiyi ve algıyı anlamlandırma sürecinde bu kavramları özüne uygun biçimde tanımlamak ve konumlandırmak oldukça önemlidir.

Bu makale, söz konusu üç kavramı hem etimolojik hem de felsefi düzlemde ele alarak, aralarındaki sınırları netleştirmeyi amaçlamaktadır. “*Hakikat*”, değişmeyen ve mutlak olanı; “*gerçek*”, belirli bir bağlamda geçerli olanı; “*gerçeklik*” ise bireysel zihnin inşa ettiği görece temsili ifade eder. Böylece insanın bilgiyle kurduğu ilişkinin sabitler değil, yorumlayıcı ve çoğul katmanlar üzerinden şekillendiği ortaya konulacaktır.

Hakikat

Hakikat kelimesi, Arapça kökenli “*hak*” kökünden türemiştir ve “*doğru olmak, sabit olmak, değişmeyen, adil olmak*” gibi anlamlar içerir. Terim, genellikle “*mutlak doğru*”yu ifade etmek için kullanılır. Bu bağlamda hakikat; değişmeyen, zaman ve mekândan bağımsız, evrensel ve mutlak bir varoluşu temsil eder. Hakikat, sadece doğrunun doğruluğu değil, aynı zamanda varlığın sabit, adil ve kendi içinde tutarlı biçimi olarak da anlaşılır.

Bu anlamıyla bakıldığında hakikat, felsefi düşüncede çoğu zaman metafizik bir düzlemde ele alınmıştır. Çünkü duyuşsal ya da deneyimsel olanın ötesine geçen bir “*mutlaklık*” vurgusu taşır. Benim düşünceme göre, yeryüzü ya da insan aklı, bu mutlak düzleme doğrudan erişemez. İnsan zihni epistemolojik olarak daima sınırlıdır. Gözlemlediği dünyayı ancak bilgiyle, yani zihinsel imgeler, kavramlar ve deneyimlerle anlamlandırır. Bu anlamlandırma ise daima bir dönüşüm, yorumlama ve zihinsel inşa süreci içerdiğinden dolayı, doğrudan mutlak bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Hakikat, sabit olanı, değişmeyeni, her durumda geçerli olanı ifade eder. Ancak biz insanlar olarak yaşadığımız dünyanın ve düşünce sistemimizin değişim ve dönüşüm içinde olduğunu gözlemleriz. Varlığın kendisi sürekli bir oluş hâlidir. Bu nedenle biz ancak bu oluş içindeki “*nispi sabitleri*” yakalayabiliriz; ama bunların mutlak sabitler olup olmadığından hiçbir zaman kesin olarak emin olamayız.

Bu çerçevede, ancak “*a priori*” diyebileceğimiz bazı bilgiler, yani deneyimden bağımsız olarak zorunlu ve evrensel olduğu düşünülen bilgiler üzerinden bir tür yaklaşım geliştirebiliriz. Örneğin “*bütünün parçası bütünden küçük ya da eşittir*” gibi mantıksal doğrular ya da “*bir şey aynı anda hem var hem yok olamaz*” gibi temel çelişmezlik ilkeleri bu tür bilgiler arasında sayılabilir. Fakat bunların bile mutlak hakikat düzeyinde olup olmadığı konusu felsefi tartışmalara açıktır.

Bu nedenle hakikati, bizim dışımızda olan ve bize aşkın bir düzeyde var olan bir gerçeklik olarak görmek gerekir. Bu bağlamda ben, hakikatin Tanrı'nın kendisi olduğunu düşünüyorum. Çünkü ancak bütün varlığı yaratmış olan bir varlık, tüm varlığın mutlak bilgisini

içinde barındırabilir. Tanrı'nın, her şeyin nedeni ve taşıyıcısı olduğu düşüncesi, onu mutlak hakikatin ta kendisi olarak konumlandırır. İnsan için hakikate ulaşmak, bu mutlak varlığa yönelmekle ve onun bilgisine yaklaşmakla mümkün olabilir; ancak bu bile hakikatin bütünüyle kavranması anlamına gelmeyecektir.

Gerçek

Gerçek kelimesi, Eski Türkçede “görmek” fiilinden türeyen ve “görünür olan”, “var olan” anlamlarını taşıyan bir sözcüktür. Terim olarak, duyularla algılanabilen, deneyimle doğrulanabilen, zaman ve mekânda belirli bir bağlama sahip olan varlık ya da durumları ifade eder. Felsefi açıdan baktığımızda gerçek, fenomenal düzlemde yer alır. Yani, bilinç tarafından algılanan, gözlemlenebilen ve deneyimlenebilen olgular düzleminde anlam kazanır.

Gerçek, çoğunlukla fenomenolojik bir bağlamda değerlendirilir. Fenomen, bilinçte beliren, deneyimlenen ve algı ile temsil edilen şeydir. Dolayısıyla gerçek dediğimiz şey, öznenin duyuları ve araçları aracılığıyla nesnelere kurduğu ilişki sonucunda ortaya çıkar. Bu ilişki, empirik yani deneyimsel bir temele dayanır. Bu sebeple gerçek bilgisi, gözlem, deney ve toplumsal uzlaşımın birleşimiyle oluşur. Nesnel ve evrensel gibi görünse de her zaman belirli bir zamansal ve mekânsal bağlama bağlıdır; dolayısıyla dönüşebilir ve değişebilir bir karakter taşır.

Bu noktada gerçek bilgisinin doğası itibariyle geçerli fakat mutlak olmayan bir bilgi türü olduğu söylenebilir. Yani gerçek, belirli bir paradigmada, belirli bir dönemde geçerli olan bilgiyi ifade eder. Paradigma değiştiğinde “örneğin Newtoncu fizik anlayışından kuantum fiziğine geçildiğinde olduğu gibi” gerçeğin tanımı ve algılanışı da değişir. Dolayısıyla gerçek, “numen” değil “fenomen” düzeyindedir. Numen, Kantçı anlamda, deneyim öncesi ve deneyimin ötesinde olan “kendinde şey”dir ve hakikate daha yakın bir anlam taşır; ancak gerçek dediğimiz şey, bu düzeye erişemez.

Ontolojik açıdan gerçek, var olanın deneyimlenebilir yönüdür. Epistemolojik olarak ise bilgiye ulaşmanın yollarından biridir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken husus, bilginin yorumlayıcı bir sürecin ürünü olduğudur. İnsan, deneyimlediği gerçeğe anlam yüklerken daima bir paradigma içinden bakar. Bu bakış açısı, yani epistemolojik çerçevenin kendisi, elde edilen bilgiyi doğrudan etkiler. Bu da demektir ki, gerçek bilgisi, bağlamdan bağımsız değildir; aksine bağlam tarafından şekillendirilir.

Doğa yasaları gibi sürekli tekrar eden düzenlilikler, “temel sabitler” olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, insan ve toplum davranışlarında gözlemlenen bazı kalıplar da bu kapsama girer. Ancak bu tür sabitlikler bile yaratılmış olmaları itibariyle mutlak değildir. Bir doğa yasası bugün geçerli olabilir ama evrenin farklı bir koşulunda geçerliliğini yitirebilir. Yani geçerli olanla mutlak olan arasındaki fark burada netleşir: Gerçek, geçerli olandır; hakikat ise değişmeyen ve mutlak olandır.

Bu bağlamda gerçek, mutlak hakikatin bir temsili değildir; ancak ona yaklaşmaya çalışan, onun izlerini fenomenal düzlemde arayan bir bilgi türüdür. Fenomenolojik deneyimden türeyen, empirik olarak doğrulanabilir, ama her zaman bağlamsal olan bir bilgi düzeyidir.

Gerçeklik

Gerçeklik, özünde bireysel, subjektif ve epistemolojik bir inşa sürecidir. Her birey, ontolojik olarak var olan nesne, olay ve olguları kendi zihinsel çerçevesinde anlamlandırır ve bu anlamlandırma süreci, bireyin sahip olduğu epistemolojik paradigma tarafından belirlenir. Bu yönüyle gerçeklik, fenomenolojik bir tutumla açıklanabilir. Yani biz, fenomen dünyasına “yani duyularımızla algıladığımız görünümeler dünyasına” bakar, fakat onu saf haliyle değil; kendi zihnimizdeki kavramsal ağlar üzerinden inşa ederiz.

Bu inşa süreci, bireyin bilgi düzeyine, kavramsal donanımına ve perspektif genişliğine göre şekillenir. Dolayısıyla her birey, dış dünyayı kendi zihinsel kategorileriyle modeller ve bu modellere gerçeklik atfeder. Biz, “şeylerin kendisine” hiçbir zaman doğrudan ulaşamayız. Ulaştığımız şey, zihnimizde şekillendirdiğimiz fenomenal gerçekliktir.

Gerçeklik böylelikle mutlak bir varlık değil, geçici ve görel bir yapı haline gelir. Belli bir zaman ve mekân bağlamında, belli bir paradigma içinde geçerlilik kazanan bilgi, o an için gerçeklik olarak kabul edilir. Ancak bu geçerlilik, zamanla paradigma değişimiyle birlikte dönüşebilir. Bu nedenle gerçeklik, sabit değil; değişken, akışkan ve çoğul bir yapıdadır.

Toplumda ortak gerçeklikler inşa edilmesinin sebebi ise, ortak deneyimler, benzer epistemik altyapılar ve kolektif bilinçle oluşan kültürel kodlardır. Aynı olgulara maruz kalan bireyler, benzer zihinsel modeller geliştirerek ortak bir gerçeklik inşa ederler. Ancak bu, her bireyin kendi zihninde şekillendirdiği gerçekliğin aynı olduğu anlamına gelmez.

Daha geniş bir perspektife ve daha çoklu paradigmaya sahip bireyler, gerçekliğe daha çok boyuttan yaklaşabildikleri için, gerçeğe daha yakın modellemeler yapabilirler. Bu noktada, epistemolojik çoğulluk önem kazanır. Eğer bir birey yalnızca tek bir epistemolojik çerçeveye bağlıysa, gerçekliği de bu çerçeveye sınırlı kalır. Oysa farklı disiplinlerden, farklı paradigmalardan beslenen birey, dış dünyayı daha bütüncül şekilde modelleyebilir.

Bu bağlamda gerçeklik, yalnızca dış dünyanın zihinsel bir temsili değil; aynı zamanda bireyin zihinsel yapısının da bir yansımasıdır. Ve bu yansıma, bireyin *logos*'la, yani anlam üretme gücüyle doğrudan ilişkilidir.

Bu zihinsel modelleme sürecini biraz daha açarsak, örneğin aynı fiziksel olaya maruz kalan iki farklı bireyin onu farklı şekilde algılayıp yorumlaması bu farkı ortaya koyar. Bir sanatçı ile bir fizikçi gökyüzüne baktığında aynı gökyüzünü görmezler. Sanatçı belki bulutların estetik yapısını, ışığın renklerle dansını fark ederken; fizikçi atmosferin yoğunluğunu, ışığın kırılmasını veya meteorolojik verileri düşünür. Olay aynı, ama gerçeklik algısı farklıdır. Çünkü her biri farklı epistemolojik altyapılarla dünyayı okur.

Bu da gösteriyor ki gerçeklik, bireyin zihninde oluşan kavramsal harita ile doğrudan ilişkilidir. Hatta bazı bireyler yalnızca duygusal sezgilerle, bazıları analitik düşünmeyle, bazıları ise dini veya mistik kabullerle gerçekliği inşa eder. Dolayısıyla kişinin epistemik araçları, onun gerçeklik üretme biçimini belirler. Mesela bir mistik için “gerçek”, duyularla algılanan dünyadan ziyade içsel bir sezgiyle ulaşılan manevi hakikat olabilir. Oysa bir pozitivist için gerçek, ancak ölçülebilir ve deneyle sınanabilir olanla sınırlıdır.

Buradan baktığımızda, gerçekliği mutlak olarak tanımlamaya çalışmak aslında kendi epistemik konumumuzu evrensel ilan etmektir. Ama gerçekliğin inşa edilen bir yapı olduğu kabul edilirse, bu felsefi anlamda çok daha kapsayıcı bir yaklaşım sağlar. Çünkü bu durumda

hiçbir bireyin gerçekliği tümüyle “doğru” ya da “yanlış” değildir; yalnızca kendi bağlamında anlamlıdır.

Gerçeklik aynı zamanda zihnin işlevsel yönüyle de ilişkilidir. İnsan zihni, dünyayı düzenli ve anlamlı bir bütün olarak algılamak ister. Bu nedenle zihnimiz, ham verileri rastgele bir şekilde değil, anlamlı yapılar halinde işler. Kavramlar, kategoriler, nedensellik ilişkileri kurarız. Bu da bize şunu gösterir: Gerçeklik aslında düzenli bir “*hikâyeleştirme*” sürecidir. Zihin, dış dünyayı bir anlatıya çevirerek anlamlandırır. Bu yüzden herkesin gerçekliği, bir anlamda kendi zihninde yazdığı bir “*hikâye*” gibidir. Ama bu hikâyeler, bireyin eğitim düzeyi, toplumsal arka planı, deneyimleri ve dünya görüşüyle örülür.

Örneğin bir çocuğun depresmi “*yerin altındaki dev canavarın öfkesi*” olarak anlamlandırması da bir jeoloğun bunu fay hatlarının hareketiyle açıklaması da kendi zihinsel modelleridir. Biri mitolojik, diğeri bilimsel. Ancak ikisi de kendi epistemolojik bağlamında anlamlıdır. Ve bu farklılıklar, kolektif gerçeklik algısının da nasıl şekillendiğini gösterir.

Son olarak, bu çeşitlilik bize şunu da sunar: Gerçeğe yaklaşmanın en sağlıklı yolu, kendi modelimizi mutlaklaştırmak yerine, farklı epistemolojik konumları gözetebilen çoğulcu bir anlayış geliştirmektir. Çünkü gerçeğe “*en yakın*” olan, en geniş bakış açısıyla kurulan en fazla veriyle beslenen ve en çok paradigmadan süzülerek gelen modeldir. Bu model de asla tamamlanmış değildir; sürekli yeniden inşa edilen dönüşen bir yapıdır ve bunun da felsefeyle mümkün olduğu düşüncesini savunuyorum.

Farklılıklar

Hakikat, gerçek ve gerçeklik genellikle birbirine çok yakın anlamlarda kullanılsa da felsefi ve epistemolojik bağlamda aralarında oldukça belirgin farklar vardır.

Hakikat, en temelde değişmez ve mutlak olandır. Tüm subjektif yorumlardan, bireysel algılardan bağımsız, zaman ve mekân ötesi bir düzlemi ifade eder. Varlığın kendi başına olan hâli, yani “*ne ise o*” oluşudur. Örneğin, eğer Tanrı varsa, bu Tanrı’nın varlığı bir hakikattir. Bu, insanın algılamasına bağlı değildir. Yani hakikat, insan zihninden bağımsız bir şekilde vardır; ancak insan ona doğrudan ulaşamaz, sadece onu anlamaya veya yorumlamaya çalışır.

Gerçek ise hakikatin zamana, mekâna ve bağlama göre görünür hâle gelmiş hâlidir. Daha somut ve gözlemlenebilir bir yapıya sahiptir. Ancak yine de gerçek, kişinin doğrudan deneyimleyebileceği veya tanık olabileceği bir içeriktir. Örneğin, “*bugün yağmur yağıyor*” dediğimizde, bu fiziksel bir gerçektir. Yani gerçek, hakikatin bir yansıması olabilir ama hâlâ sınırlıdır ve bağlama göre değişebilir.

Gelelim gerçekliğe. Gerçeklik, bireyin zihninde oluşan algısal ve kavramsal bir yapı olarak, dış dünyadaki gerçeklerin ya da hakikatin, zihinsel modellerle anlamlandırılmış biçimidir. Yani dış dünyadan gelen verileri, bireyin bilgisi, kavram dünyası, algısı ve epistemolojik çerçevesiyle işleyerek oluşturduğu bir dünyadır bu. Gerçeklik, aslında dış dünyanın zihinde inşa edilmiş bir temsili ya da modelidir.

Bu üç kavramı bir örnekle daha açık kılalım:

Hakikat: Güneşin varlığı ve onun fiziksel özellikleri, varoluşsal düzeyde bir hakikattir. Gerçek: Güneşin bugün saat sekizde doğmuş olması bir gerçektir. Gerçeklik: Güneşin doğuşunu

bir çiftçinin “verimlilik”, bir şairin “ilham”, bir fizikçinin “ışığın kaynağı” olarak yorumlaması ise onların kendi gerçeklikleridir.

İşte burada çok önemli bir nokta ortaya çıkıyor: İnsan, hakikate doğrudan ulaşamasa da gerçeğe tanıklık eder ve bu tanıklık üzerinden kendi gerçekliğini kurar. Yani hakikatin yansımalarına bakarak zihinsel bir dünya inşa ederiz. Bu inşa süreci de hem bilgi düzeyimize hem de algımıza bağlı olarak şekillenir. Yani biz gerçekliği inşa ederiz; o, bizim zihnimizde oluşan bir modeldir.

Sonuç olarak, insan, gerçeklik aşamasında aktif bir rol oynar. Çünkü gerçeklik, bireyin dış dünyayı algılayışı, anlamlandırışı ve zihninde yapılandırışıyla doğrudan ilgilidir. Hakikat ve gerçek, bireyin dışında var olabilir; ama gerçeklik, insanın aktif katılımıyla oluşur. Bu yüzden de her bireyin gerçekliği kendine özgüdür, biriciktir. Ve bu gerçeklikler üzerinden iletişim kurar, dünyayı anlamaya çalışır ve hayatını şekillendirir.

Hakikat, Gerçek ve Zihin: Sezgisel Temas

Bu makalede, hakikat, gerçek ve gerçeklik kavramları arasındaki ilişki ve farklar çerçevesinde insanın hakikat bilgisine erişme olasılığı tartışılmaktadır. Temel tez, insanın gerçekliği, dış dünya ve iç dünyası üzerinden epistemolojik bir çerçeve aracılığıyla inşa ettiği bireysel ve subjektif bir fenomen olarak algılamasıdır. Bu bağlamda, gerçeklik, ontolojik varlıkların doğrudan kavranmasından ziyade zihinsel modeller ve bilgi sistemleri yoluyla şekillenmektedir.

Hakikat kavramı ise, gerçeklik perdesinin ötesinde konumlanan daha üst düzey bir bilgi ve varlık durumudur. İnsan bilincinin doğrudan ulaşabileceği ya da tam olarak kavrayabileceği bir seviyede olmadığı kabul edilmektedir. Çünkü insan, epistemolojik sınırları ve zihinsel yapılandırmaları nedeniyle kendi gerçekliğinin ötesine geçememekte, dolayısıyla hakikati doğrudan deneyimleyememektedir.

Ancak burada önemli bir istisna olarak, sezgisel deneyimlerden bahsedilebilir. Sezgi, zihinde anlık ve keskin bir farkındalık kıvılcımı olarak ortaya çıkar; bu anlık deneyimde insan, hakikat ile dolaylı bir temasa girebilir. Bu temas, mistik bir doğrudan bilgi edinimi olmaktan ziyade, fenomenolojik bir anlık kavrayış ve şimşek çakması metaforu ile betimlenebilir. Bu deneyimin kendisi, insan bilincinde geçici ve sınırlı bir farkındalık durumudur.

Sezgisel temastan elde edilen bu veri, epistemolojik çerçeve aracılığıyla bilgiye dönüştürülürken hakikat niteliğini yitirir ve bireysel gerçeklik modeli içerisinde yerini alır. Dolayısıyla, hakikat ile temas anı, bilgiye dönüşüm süreciyle birlikte nesnel hakikatten öznel gerçekliğe evrilir. Bu durum, hakikat bilgisinin insan için erişilemezliğini, ancak anlık sezgisel deneyimlerle sınırlı teması mümkün kıldığını ortaya koyar.

İnsanın hakikat bilgisine erişme çabası, epistemolojik sınırlılıkları nedeniyle mutlak anlamda başarısızdır. Ancak sezgi yoluyla anlık ve sınırlı farkındalık anları yaşamak mümkündür. Bu anlar, bireyin gerçeklik algısını zenginleştirebilir, ancak hakikati doğrudan kavrayış anlamına gelmez. İnsan, gerçeklik inşasında aktif bir rol oynar; hakikati değil, kendi epistemolojik sınırları içinde şekillenen gerçekliği deneyimler.

Sonuç

Hakikat, gerçek ve gerçeklik kavramları hem düşünsel dünyamızda hem de dilimizde sıklıkla i içe geçirilse de aslında farklı bilgi düzeylerine ve varlık katmanlarına karşılık gelir. “*Hakikat*”, insan zihninin doğrudan ulaşamayacağı, mutlak ve aşkın bir düzlemde var olanı temsil eder; Tanrı’nın bilgisiyle özdeşleştirilebilecek bu düzlem, varlığın değişmeyen özüne işaret eder. “*Gerçek*”, insanın duyularıyla algılayabildiği ve deneyimle doğrulayabildiği ancak zamana ve bağlama bağlı olarak dönüşebilen fenomenal düzeydeki varoluşlardır. “*Gerçeklik*” ise bireyin zihinsel modelleriyle inşa ettiği, değişken ve subjektif bir temsil düzeyidir; bireyin epistemolojik donanımıyla şekillenen bu düzlem, aynı zamanda toplumsal ve kültürel etkileşimlerle de biçimlenir.

Bu ayrımlar, yalnızca terminolojik değil; insanın varlık, bilgi ve anlamla kurduğu ilişkiye dair daha derin bir anlayış geliştirmenin de anahtarıdır. Çünkü bilgiyi anlamlı ve tutarlı bir şekilde yorumlayabilmek ancak kavramların sınırlarını ve derinliklerini doğru kavrayabilmekle mümkündür. Dolayısıyla bu metin hem bireysel düşünce pratiğinde hem de akademik dilde bu üç kavramın bilinçli bir ayrımla düşünmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.